

nacističnega odpora, pač pa je skušal na publicistični način prikazati najvažnejše faktorje, faze in načine tega odpora. Pri izdaji je bila v ospredju vsekakor želja, popularizirati protinacistično delovanje avstrijskih komunistov; to pa je bil vsekakor vzrok za marsikatero posplošitev, kakor moremo ugotoviti ob njegovem prikazu protinacistične borbe na območju južne Koroške.

Prav temu boju gre v knjigi precejšen poudarek. Vsekakor bi si ob njem želeli tudi prikaza ciljev narodnoosvobodilnega boja slovenskega prebivalstva na Koroškem, zlasti še ker iz Mitteräckerjevega pripovedovanja ni razvidna povezava koroškega NOB z narodnoosvobodilnim gibanjem na drugi strani Karavank. Ob tem naj opozorimo, da se je Mitteräcker že pred leti, čeprav v drugi zvezi, ukvarjal s slovenskim koroškim vprašanjem v glasilu CK KPA »Weg und Ziel« 1950, št. 7/8, str. 512—516. Druga Mitteräckerjeva slabost pa je, da ni upošteval del slovenskih avtorjev o tem vprašanju. Ko govori o pričetkih protinacističnega boja na Koroškem, opozarja, da je pod vplivom narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji postal železniški center beljaškega okraja eno od težišč odpora avstrijskih železničarjev (str. 62). Nedvomno to opozorilo kaže na prizadevanja predvojnega inštruktorja CK KPA za Koroško in Štajersko Andreasa, ki je pričel leta 1942 v Beljaku obnavljati partijsko organizacijo. Najbrž se na to Andreasovo dejavnost nanaša tudi pripomba Edvarda Kardelja v pismu Titu dne 7. 10. 1942 o položaju v Sloveniji: »Sodelujejo (namreč enote prve grupe odredov — op.) tudi z avstrijsko kompartijo, ki je precej razvila svojo dejavnost...« (Jesen 1942, Ljubljana 1963).

Ob razpravljanju koroškega NOB se je Mitteräckerjevo pero ustavilo posebej pri opisu znanega procesa proti 37 koroškim Slovencem iz okolice Sel in Zelezne Kaple 1943, od katerih je bilo 13 obsojenih na smrt, drugi pa na zaporne kazni. (Podrobneje o tem gl. »Documents on the Carinthian Question«, Beograd 1947, dok. št. 14; življenjepise in slike na smrt obsojenih pa je objavil Slovenski vestnik, Celovec 9. 11. 1949; mikrofilm sodbe tega procesa, izdelan po izvorniku v berlinskem inštitutu za marksizem-leninizem, hrani arhiv IZDG). Seveda velja ob Mitteräckerjevem pripovedovanju podčrtati, da so bile žrtve procesa izključno slovenski Korošci in ne, kakor bi utegnil kdo soditi, tudi Korošci nemškega jezika. Dalje se Mitteräcker ustavlja pri protinacističnem boju v Ziljski dolini in na Zgornjem Koroškem. Glede prikazovanja tega boja na Štajerskem, predvsem pa na štajersko-jugoslovanskem obmejnem območju naj opozorimo na članek Walterja Wachsa v celovškem listu »Wahrheit und Volkswille« 9. 5. 1965; posamezne epizode iz tega prostora v dneh razpada tretjega rajha pa prinaša serija člankov v graški »Kleine Zeitung« ob dvajsetletnici nove avstrijske republike od 4. 5. do 16. 5. 1965.

Mitteräcker je predvsem publicist. Zato se ne spušča v prikaz opredeljevanja Avstrije v času protifašističnega boja za nacionalno individualnost, kar se je sicer zelo pozno in le postopoma, vendar najbolj zgodaj prav pri avstrijskih komunistih povezovalo z bojem za avstrijsko državno samostojnot (prim. Janko Pieterski, Avstrijska usmeritev, »Teorija in praksa«, 1965, št. 4, str. 678—685).

Tone Zorn

II Comunismo italiano nella seconda guerra mondiale. Dokumenti. Uvod napisal Giorgio Amendola. Rim, Editori riuniti 1963.

V knjigi so objavljeni akti in dokumenti, ki so bili predloženi že na V. kongresu KPI decembra 1945, ko je bila KPI še zastopana v vladi nacionalne enotnosti. Vseh je 75 (s. 119—347). Samo eden je iz leta 1934 in to akcijski sporazum, pakt med komunisti in socialisti, podpisan 17. 8. 1934, ki je veljal do septembra 1939 in bil nato obnovljen septembra 1941 (v Toulousu, glej s XXXII). Drugi dokumenti so iz obdobja 1940—1945 in grupirani po vsebini: I. Za enotnost delavskega razreda, II. Proti fašistični vojni, III. Za enotnost vsega ljudstva itd. V celoti je dvanajst poglavij.

Član CK KPI Giorgio Amendola je knjigi napisal uvod, ki daje pregled in oceno stanja in dela KPI od IV. kongresa (Köln—Düsseldorf) do leta 1945. Gre za 39 strnjanih strani (I—XXXIX) s kar ostro analizo. Sledi poročilo vodstva stranke na V. kongresu v Rimu decembra 1945, ki je pisano po posameznih obdobjih: I. Avgust 1939 — 25. 7. 1943 (Umberto Massola), II. Od 25. 7. 1943 do nemške okupacije (G. Amendola) itd. Omenjam še zadnje: VI. Vstaja 8. septembra in boji do 1945, ki ga je tudi napisal G. Amendola. Navajam samo ta obdobja, ker nas bodo tu specifično zanimala.

Publikacije naših dokumentov NOB, ki jih je izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, so se podrobno dotaknile odnosov KPJ in KPI; sodelovanja v antifašistični borbi, vprašanja skupne organizacije na področju Primorske-Juljske krajine, organizacije italijanskih enot, vprašanje meja itd. Nastane vprašanje, koliko se je publikacija dokumentov KPI tudi dotaknila teh vprašanj.

Uvod G. Amendole molči o odnosih do KPJ, dasi je napisan leta 1963. In vendar... Ko izbruhne druga svetovna vojna, nima KPI notranjega vodstva v državi sami, kakor ga je skušala vzdržati vsa leta težke ilegale od 1927 do 1937. CK KPI ima svoj sedež v emigraciji, v Parizu kot nekak »zunanjí urad«. Izredna partijska konferenca (Amendolov uvod, s. XX) v Parizu avgusta 1939 pod vodstvom Togliattija sklene »organizirati na novi bazi vodstvo partije«. »Akcijski center partije se prenese v državo... kar najbližjo Italiji in v notranjost...« (s. XXI). Tako je ustanovljen »zunanjí urad« (člani so: Massola, Roasio, Novelle, Negarville, pozneje še Amendola), ki ima dolžnost, spremiti se v interni center za delo v Italiji sami, da organizira boj proti vstopu Italije v vojno... »Samo Massola... toda šele po napadu Italije na Francijo, »je mogel izvršiti poslanstvo in priti v nevtralnó državo, ki meji na Italijo, iz katere se je leta 1941 preselil v državo« (s. XXII). Tako Amendola piše v uvodu. Da je Massola Umberto, iz naših vojaških in političnih dokumentov znan kot »Quinto«, prišel v Jugoslavijo in prek Slovenije nato v Milan ob pomoči KPS, ni nikjer omenjeno v knjigi.

Tudi poročilo Massole samega (s. 3—19) za obdobje avgust 1939 do padca fašizma molči o tem. Daje pa precej drugih zanimivih podatkov: Da je »partijska organizacija v Italiji bila razbita v prah« (s. 16) in da je v Milan prišel avgusta 1941. Omeni boj v okupiranih deželah po »zaslugi slavniñ ruskih, jugoslovanskih patriotov« (s. 8), da je »Unità« (glasilo KPI, obnovljeno julija 1942) septembra 1942 začela zbirati prispevke za pomoč balkanskim ljudstvom (s. 13)...

In dokumenti sami iz te dobe? Omenili smo že akcijski pakt iz 1934. Slovenci bi pričakovali ponatis ali omembo izjave treh partij iz leta 1934, saj je ob V. kongresu KPI »tržaško vprašanje« že pretresalo srednjo Evropo. Linija »ljudske fronte«, ki jo je Kominterná potrdila leta 1935, te izjave ni potisnila na stranski tir. Če je »ljudska fronta« priznala poversajsko ureditev Evrope, je to veljalo le za države, ki so branile demokratično ureditev, ne pa za totalitarne in imperialistične sile, kot sta bili Nemčija in Italija: odcepitev Slovencev od teh držav je bila sama ob sebi ne le razumljiva, marveč nujna zaradi zatiranja in obsodbe na izginotje.

Med dokumenti pa je nova izjava KPI »Za pravico samoodločbe slovenskega ljudstva« (s. 154—157, št. 9), v kateri najdemo namig na izjavo treh partij v besedah: »Slovenija... okrnjena po prvi svetovni vojni...« (s. 155) in »pravica za samoodločbo in združitvev slovenskega ljudstva...« Gre za poudarek »združitvev«, ki ga je izjava izrecno dodala kot dopolnilo leninskega načela o pravici »do samoodločbe in odcepitve«, saj je obvezala vse tri partije, da se bodo borile za združitvev slovenskega ljudstva«. Vendar pa je izjava KPI iz leta 1942 strogo načelna, splošna, abstraktna. Pravice »samoodločbe, odcepitve, združitvev« ne uveljavi v konkretni obliki kot npr. s pozivom primorskim Slovincem in italijanskim komunistom.

O tem in o drugem se je Massola-Quinto dopisoval z E. Kardeljem (glej zlasti »Jesen 1942«). Šele posegi Kominterne in Dimitrova so rešili organizacijska vprašanja KPI—KPS v zvezi z NOB na ozemlju Primorske in Istre. Vprašanje sodelovanja italijanskih komunistov, vprašanje meja itd. pa je ostalo odprto v dopisih Kardelj—Massola vse tja v zimo 1942/43.

Za to obdobje nam italijanski dokumenti in uvod Amendola dajo neke razjasnitve. Omenjam le najvažnejše.

Na Massolovo pobudo je izšel še poziv »Proti fašističnim zločincem v zasedenih ozemljih« septembra 1942 (s. 172—175). Podpisal ga je Komite za mir in svobodo »za avgust 1942 25 ustreljenih Slovencev v Ljubljani«. In v istih dneh je bilo 8000 Ljubljancov, žena, starcev in otrok... poslanih v taborišča«. Govori še o pokolju na »Vrhovcih«. Doba stroge ilegale in konspiracije pač ne more dati krajevno in časovno točnih oznak dogodkov. Toda, ko nato govori o balkanskih deželah: »Grčiji, Albaniji, Črni gori(!) in zlasti Jugoslaviji(!) — kot da Črna gora ni njen del, »kjer se ljudstvo bori« (s. 172), nam le pokaže, da politična geografija ni bila jasna sestavljavcu letaka.

Zelo važen je »lyonski sporazum« 3. 3. 1943 za konsolidacijo akcijske enotnosti med KPI, socialisti in levomeščansko »Giustizia e libertà« (s. 179—182), ki sta ga za

KPI podpisala Amendola (do tega časa je bil v Tunisu) in Dozza, za socialiste pa Saragat, sedanjí predsednik italijanske republike. Druga točka postavlja kot nalogo »boj za mir, neodvisnost in svobodo...«, katerega »direktni organ je akcijski komite treh strank«. Najvažnejša pa je dopolnilna izjava ob koncu sporazuma, ki pravi: »KPI, Socialistična stranka Italije in gibanje ‚Giustizia e libertà‘ izjavljajo svojo voljo po miru, prijateljstvu in spoštovanju nacionalne neodvisnosti ljudstev: na isti način mora Italija zahtevati spoštovanje in integriteto svojega nacionalnega teritorija« (s. 162).

Amendola ima sporazum (s. XXXIII) v Lyonu za izhodiščno točko, ki pelje prek ustanovitve CLN (Comitato di liberazione nazionale) do vlade nacionalne enotosti v Salerno, v katero vstopijo tudi predstavniki KPI. Damo mu lahko prav. Toda zgodovina antifašizma od leta 1927 (naj omenim le klasike tega pregleda Salvatorelli-Mira in od najnovejših Catalano) nam pove, da so socialisti in pristaši »Giustizia e libertà stali vso dobo antifašizma na obrambi rapalske meje kot na izpolnitvi upravičenih italijanskih aspiracij in zato so bili proti izjavi treh partij, ki jo je podpisala KPI. Slovencem in Hrvatom so obljubili ob zvenečih demokratičnih geslih kvečjemu kulturno in občinsko upravno avtonomijo.

Nekaj je bilo o tem rečeno že v oceni Fogarjeve knjige (glej »Prispevki«, 1963). To lahko delno pojasnjuje zadržanje federalnega sekretarja KPI v Trstu Frausina in še marsikaj. Tudi zadržanje Massole v dopisih s Kardeljem (»Jesen 1942«) nam postane razumljivejše. Še eno dejstvo je za Massolo bilo važno. Prve mesece leta 1943 se je okrog njega, ki je do tedaj bil v Italiji sam od vodilnih mož KPI, zbral ves zunanji urad, vodstvo Partije, in postal je notranji urad, osnova bodočega CK. Prišli so Negarville, Roasio, Novella in nato še Amendola (glej s. XXXII—XXXIII). Poraz hitlerjevskih armad pred Stalingradom in izkrcavanje zahodnih zaveznikov v severni Afriki so fašizem spodkopali na frontah. Veliki štrajki marca 1943 v zgornji Italiji, čisto gotovo zasluga U. Massole, pa so pod vplivom porazov na frontah spodnesli tla fašizmu v notranjosti države.

Amendola nam v svoji oceni 25. julija 1943 pojasnjuje, zakaj ni antifašizem po marčni štrajkovni zmagi prevzel iniciative v boju proti fašizmu. Junija 1943, sicer že pozno, sta bila dva sestanka koalicije antifašističnih strank, h kateri so se pridružili še demokristjani, liberalci in socialistična skupina MUP (Movimento unione proletaria), gibanje za združitev proletariata. Partija je predložila načrt: z ljudsko fronto bi prek splošnega štrajka in s tem, da bi pridobili vojsko, stiki z nekaterimi generali so že bili vzpostavljeni, z masovnim ljudskim pritiskom prisilili »monarhijo, da intervenira... in formira demokratično vlado« (s. 26—27). »Giustizia e libertà, ki se je medtem že formirala v akcijsko stranko, je zaradi republikanske ideologije odklonila vsako intervencijo monarha. Liberalci in katoličani pa junija 1943 še niso bili »za neposredni boj«. Tako je načrt KPI propadel. Namesto, da bi prišlo do revolucionarnega gibanja ljudskih množic, so na vrhu fašisti in generali izvršili svoje udare. — Dodajam iz drugih virov še sodbo, zakaj niso katoličani in liberalci pristali na to iniciativo. Razen tega, da niso bili za revolucionarne akcije, je De Gasperi, ki je že tedaj imel ugled, menil, da je bolje, če kralj in generaliteta prevzamejo naše odij za izgubljeno vojno, ki so jo zakrivali ob fašistih, da bi demokratične sile prišle na vlado čistih rok.

V političnem pregledu (VI. Vstaja 8. septembra 1943 itd., s. 77—111) piše Amendola (s. 79), da je Partija oktobra 1943 dala iniciativo ustanoviti udarne brigade »Garibaldi«. Da so pod vplivom in pomoči NOB na Primorskem prve italijanske brigade nastale že septembra 1943 in to na našem ozemlju, na Krasu in v Brdih — Benečiji, o tem ni govora. Pač pa pravi, da je »prva udarna brigada ‚Garibaldi‘ bila ustanovljena v Furlaniji«. O tem je drugače poročal že klasik italijanske rezistence Battaglia (»Storia della resistenza italiana«), ki je objavil celo sliko, dasi napačno označeno (govori o brigadi, v resnici je na fotografiji le bataljon garibaldincev ob Gregorčičevi brigadi).

J. I.

Ennio Maserati, »L'occupazione jugoslava di Trieste«, maj—junij 1945. Del Bianco, Udine 1963.

Delo zaključuje italijansko rezistenco v Trstu; pisano je z vidika tržaškega CLN. Casovno je nadaljevanje in zaključek Fogarjeve knjige, ki sem jo ocenil in dopolnil v »Prispevkih« za leto 1963.